

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE GULÂM
EĞİTİMİ VE GULÂM HÂNELER*

Erkan GÖKSU**

Özet: Türkiye Selçuklu Devleti'nde gerek saray ve hükümet teşkilâtında gerekse orduda önemli bir mevkie sahip olan gulâmlar, harp esirleri arasından seçme, satın alma, hediye ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal etme gibi klasik yöntemlerle temin edilirdi. Özellikle küçük yaşta dergâha alınan gulâmlar, "gulâm hâne" adı verilen "gulâm mektepleri" veya "askeri kışlalar"da eğitim görürlerdi. Küçük yaşta girdikleri gulâm hânelerinde "babayân" adı verilen kişiler nezaretinde yetiştirilen gulâmlara, hediye, satın alma ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal eden yaşı ilerlemiş gulâmlara göre daha fazla güvenilir, liyakat, hüner ve kahramanlıkları nispetinde yüksek makamlara kadar yükselirlerdi.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçukluları, gulâm sistemi, gulâm hâne, babayân

EDUCATION OF GHULAMS AND GHULAM HOUSES IN
ANATOLIAN SELJUKIDS

Summary: The ghulams who obtained significant posts in palace and government or army were recruited by classical ways such as picked up among prisoners of war, bought, given as a present or inherited from statesmen or civilians. Especially the ghulams who entered into dergah in early ages had education in "ghulam schools" or "military barracks" that were called as "ghulam houses". The gulams who entered in their early ages into ghulam houses and were instructed by "babayan" are more reliable than those of elderly ghulams who were given as present, bought or inherited from statesmen or civilians and can obtain higher position according to their competence, talent and heroism.

Keywords: Anatolian Seljukids, ghulam system, ghulam houses, babayan

* Bu makale, adı geçen yazarın "Türkiye Selçuklularında Ordu" adlı doktora tezinin "Askeri Eğitim" başlıklı bölümüne dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Araş.Gör.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-mek: erkangoksu@hotmail.com)

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

Gulâm (غلام) mefhûmu¹, gulâm sistemi ve bu sistemin sair Müslüman Türk devletlerinde uygulanması hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır.² Bu araştırmalardan elde edilen bilgilere göre “esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma”ya gulâm sistemi (military slave system, military slavery) denmektedir.

Bizans, Sasanî ve sair devletlerde görülen kölelerin orduda kullanılması (arming slaves)³ ve ücretli askerlik (mercenaries, hired soldiers)⁴ uygulamalarından tamamen farklı bir müessese olan gulâm sistemi, İslâm medeniyetine has bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. İlk izlerine Hz. Ömer döneminde rastlanmakla beraber⁵, Emevîler⁶ ve özellikle Abbâsîler döneminde⁷ tekâmül etmiş ve daha sonra Afrika'dan Asya'ya, Endülüs'ten Hindistan'a kadar uzanan sahada kurulan bütün İslâm devletlerinde idarî ve askerî yapının temel ve vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.

Gerek saray ve hükümet teşkilâtında gerekse orduda önemli bir mevkie sahip olan gulâmların tedariki konusunda harp esirleri arasından seçme, satın alma, hediye ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal etme gibi klasik yöntemlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak özellikle küçük yaşta dergâha alınan ve “gulâmhâne” adı verilen “gulâm mektepleri” veya “askerî kışlalar”da yetiştirilen bir gulâmla, hediye, satın alma ve herhangi bir devlet veya kişiden intikal eden gulâmlar arasında farklılık olduğu şüphesizdir. Nitekim herhangi bir şekilde saraya veya herhangi bir kişiye intikal eden yaşı ilerlemiş gulâmların genellikle önemsiz işlerle görevlendirildikleri, hatta bazen serbest bırakıldıkları, buna karşılık küçük yaşta olanların “gulâmhâne”lere alınarak efendileri veya “babayân” adı verilen kişiler tarafından eğitildiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.

Bu durumun temel sebebi, küçük yaştaki gulâmların çekirdekten yetiştirilmesi ve verilen eğitim sonunda velinimetleri olan efendilerine son derece sadık bir gulâm olarak hizmete hazır olmalarıdır. Bu bakımdan sadece Türkiye Selçuklularında değil gulâm sistemini uygulayan bütün devletlerde, saraya küçük yaşta alınan gulâmların yetiştirilmesine özel bir önem verildiği şüphesizdir.

Büyük Selçuklularda “kara gulâm” adı verilen “acemi gulâmlar”ın⁸, sahipleri tarafından yetiştirildikleri ve buna bağlı olarak “saray”ın en büyük gulâm yetiştirme merkezi, bir mektep olduğu anlaşılmaktadır. Bu gulâmları yetiştirmek üzere hususî “öğretmen”ler

ERKAN GÖKSU

tayin edildiği bilinmekle beraber⁹, eğitimin ne şekilde verildiği, plan ve programları, müfredatları gibi konularda fazla bilgimiz yoktur. Nizâmü'l-Mülk, eserinin bir yerinde “gulâmların –satın alındıkları günden ihtiyarlamış ve yükselmiş oldukları zamana kadar- yetiştirilmeleri ve derecelenmelerinin eski zamanlarda takdire şayan bir düzen içinde olduğunu, fakat şimdilerde bu sistemin temelinden yıkıldığını” söylemekte ve ardından Sâ mânîler zamanında uygulanan gulâm eğitimi şu şekilde nakletmektedir:

“Satın alınan gulâm, ‘bir yıl’ yaya olarak alayda (rikâb), zendencî kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bu bir yıl içinde gizli veya açık ata binmesine emir (izin) yoktu. Bindiği öğrenilirse kendisini iyice cezalandırırlardı. Gulâm bir yıl çizme ile hizmet edince, ‘visâkbaşı’ ‘hâcib’e söyler, ‘hâcib’ de padişaha bildirirdi. O zaman, ona ham deri kaplı eyerciği, sade deri yuları olan küçük bir Türk atı verirlerdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet edince ‘ikinci yıl’ ona beline bağladığı bir kılıç (karaçur) verirlerdi. ‘Üçüncü yıl’ ise atlanma vaktinde bağladığı yay kabı (kırbân) ve okluk (kîş) verirlerdi. ‘Dördüncü yıl’ daha iyi bir eyer, yıldızlı (kevkeb) bir gem, bir kaftan, üstüne bir halka asmış olduğu bir çomak; ‘beşinci yıl’, bir ‘sâkî’ ve beline bir kadeh asmış olan bir ‘abdâr’ olurdu. ‘Altıncı yıl’ ‘câmedârlık’ yapardı. ‘Yedinci yıl’, ona tek tepeli ve 14 kazıklı bir çadırcık verilirdi. Üç yeni satın alınmış gulâmcığı, onun kıtası (hayl) yaparlardı. Kendisine de ‘visâkbaşı’ lakabı verirlerdi. Gümüş iplik çekilmiş siyah külahçık ile gece kaftanı giydirebilirlerdi. Mevkiini, haşmetini, (atlı) maiyyetini (hayl), rütbesini arttırırlardı ki, nihayet ‘haylbaşı’ olurdu. Böylece liyakatleri, hünerleri, şecaatleri bütün herkese malum olurdu. Elinden büyük işler gelirdi. İnsan tutucu ve hüdâvendigâr seveci idi. O vakit, 30-40 yaşına varmadıkça, kendisine ‘emîrlik’ ve ‘valilik’ rütbesi vermezler ve hiçbir işe tayin etmezlerdi.”¹⁰

Aynı müellif eserinin başka bir yerinde de devlete küskün Türkmenleri tekrar devlete bağlamak amacıyla sunduğu teklifte Türkmen çocuklarından alınan 1000 kişinin, saray gulâmları tarzında yetiştirilmesi, silah ve hizmet terbiyesi almaları” gerektiğini ifade etmiştir¹¹ ki bu durumda gulâm eğitimi konusunda yukarıda sayılan hususlara Sultan’a “hizmet adabının öğretilmesi” de ilave edilmelidir.

Nizâmü'l-mülk’ün, özellikle yukarıda zikrettiğimiz ilk kaydında “eski düzenin yıkıldığını” belirttikten sonra Sâ mânîler devrine ait uygulamayı nakletmiş olması -vaktiyle M. Altay Köymen’in de dikkat çektiği gibi¹²- söz konusu uygulamanın Büyük Selçuklularda mevcut olmadığını, sadece bir model olarak gösterildiğini ortaya koymaktadır¹³. Bununla beraber Nizâmü'l-mülk’ün sunduğu model

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

kadar düzenli olmasa da Büyük Selçuklu gulâmlarının da silah kullanma, harp ve hükümdara hizmet adabı gibi konularda eğitim aldıkları şüphesizdir. Nitekim Büyük Selçuklu gulâmlarının 18 ila 20 yıl süren bir eğitim sonra önemli mevkilere gelebildikleri ve devlete sadakat ve liyakatle hizmet ettikleri görülmektedir ki bu durum aldıkları eğitim sayesinde olmalıdır¹⁴.

Türkiye Selçuklularında da küçük yaştaki gulâmların¹⁵ sahipleri tarafından yetiştirildiği şüphesizdir. Bununla beraber “gulâmhâne” adı verilen “gulâm mektepleri” veya “askerî kışlalar”ın da mevcut olduğu ve gulâmların bu “mektep”lerde “babayân (بابایان)” adı verilen kişiler tarafından yetiştirildikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında bir de “vuşâkhane (وشاخخانه)” ifadesine rastlanmaktadır ki bu ifade üzerinde de ileride durulacaktır.

Farklı isimlerde olmakla beraber sair Müslüman Türk devletlerinde de mevcut olan bu müesseselerin, gulâm eğitimini daha ciddi ve tertipli bir hale getirdiği şüphesizdir. Ancak konu hakkında etraflı malumata sahip olmamız, Türkiye Selçuklu “gulâmhâne”lerinin mahiyetiyle ilgili fazla bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

“Gulâmhâne”yle ilgili ilk kayda kardeşi II. Rüknu'd-dîn Süleyman Şâh'la yaptığı saltanat mücadelesini kaybederek ülke dışına çıkmak zorunda kalan I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'in, o dönemde Eyyübî hâkimiyetinde bulunan Diyarbakır'a gittiği sırada tesadüf edilir. İbn Bîbî'nin Sultan'ın eniştesi olarak zikrettiği Diyarbekir yöneticisi Melik Salih, Sultan'ın gelişini haber alınca oğullarını hadem u haşem ile birlikte Sultan'ı karşılamaya göndermiş ve bir yandan da hazinenin her türlü giyecek ve kumaşlarla, altın ve gümüşten kıymetli ev aletleriyle, “gulâmhâne”nin ay yüzlü gulâmlarla, haremi ve yatak odasının (şebistân) da güzellikleri ve cazibeleriyle insanı hayrette bırakan, görene parmak ısırtan hurilere benzeyen câriyelerle doldurulmasını emretmiştir¹⁶.

Bu kayıta dikkat çeken ilk husus, “gulâmhâne”nin Diyarbakır Eyyübî meliki Salih'in sarayının bir bölümü olarak zikredilmesidir. Buna göre “gulâmhâne”lerin Eyyübîlerde de mevcut olduğu görüldüğü gibi sadece merkezde değil muhtelif melik ve emîrlerin bulunduğu bölgelerde de “gulâmhâne”ler teşkil edildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar sözonusu kayıta bir Eyyübî gulâmhâne"sinden bahsedilse de aynı durumun Türkiye Selçuklu “gulâmhâne”leri için de geçerli olduğu, sadece merkezde değil muhtelif bölgelerde de “gulâmhâne”ler bulunduğu söylenebilir. Üstelik Diyarbakır'ın Türkiye Selçuklu hâki-

ERKAN GÖKSU

miyetine alındığı dönemde, burada bulunan “gulâmhâne” ve içerisindeki gulâmların da Türkiye Selçuklularına geçmiş olduğu şüphesizdir.

Alâü'd-dîn Keykubâd'ın büyük emîrleri tasfiyesinden sonra da “gulâmhâne”yle ilgili bir kayda rastlanmaktadır. İbn Bîbî'nin kaydına göre Alâü'd-dîn Keykubâd'la görüşen Naib Hokkabazoğlu Emîr Seyfû'd-dîn, “öldürülen emîrlerin adamları, köleleri ve askerlerinin çokluğuna işaret ederek “Onların karışıklık çıkarmalarının muhtemel olduğunu, bir ferman çıkarmak suretiyle hepsi cezalandırılırsa bunun önüne geçileceği gibi malları, hazine ve eşyalarının da hazineye kalacağı” söylemiştir. Hokkabazoğlu'nun teklifini kabul eden Sultan, hükmün imzalanması için yüzüğünü (انكشتر) ona vermiştir. O hükme göre gece olunca, öldürülen emîrlerin adamları da öldürülecek, geriye kimse bırakılmayacaktır.

Hadiseden haberdar olan Emîr Komnenos, hiç vakit kaybetmeden dergâha gitmiş ve Sultan'a “Siz cihan padişahımızın devleti binlerce yıl mutluluk içinde sürsün. Bugün bendeniz, saltanat sarayından çıkıp evime giderken yanımda çok sayıda adamım vardı. Eve vardığımda onlardan sadece bir köle ile bir seyisin kaldığını gördüm” demiştir. Sultan sebebini sorunca da “Duyduğuma göre Naib Seyfû'd-dîn, emîrlerin adamlarını ve kölelerini öldürtmek için izin almış. Adamlarım, bu haberi duyunca hepsi telaşlanıp perişan oldu ve bana dediler ki, ‘Eğer sen de yarın cezalandırılacak bir suç işlersen, bize de aynı ceza verilecek. Bir olay olmadan durumumuzu kurtaralım ve başımızın çaresine bakalım.’”

Komnenos'un bu sözleri üzerine verdiği kararın yanlış olduğunu anlayan Sultan, “destârçe-i aman” (دستارچه امان) vererek hükmün icrasından vazgeçilmesini, emîrlerin itibarlı (معتبران) yakınlarının kalelere götürülmesini, mallarının tamamını alınıp hazineye koyduktan sonra rızklarını aramaları için “gulâmân-ı bozorg”a (غلامان بزرگ) yani büyük gulâmlara icazet verilmesini, taşthaneye uygun olan “gulâmân-ı hord”un (غلامان خرد) yani küçük gulâmların “taşthâne”ye, Emîr-i taştâr Celâlû'd-dîn Karataya'a, diğerlerinin ise timar'a sahip olmaları için “gulâmhâneler (غلامخانها)” ve “babayân”a (بابایان) teslim edilmeleri buyurmuştur¹⁷.

Alâü'd-dîn Keykubâd'ın aralarında Beglerbegi Seyfû'd-dîn Ay-Aba, Emîr-i Meclis Mübârizü'd-dîn Behrâmşâh, Emîr-i Âhur Zeynü'd-dîn Beşâre ve Emîr Bahâü'd-dîn Kutluca'nın da bulunduğu toplam 24 emîri¹⁸ tasfiye hareketinin Türkiye Selçuklu tarihinde önemli bir yeri olduğu malumdur. Debdebeli yaşayışları ile hüküm-

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

dardan aşağı kalmayan ve Sultan üzerinde büyük bir baskı oluşturan bu begler, muazzam servetlere sahip oldukları gibi, şahıslarına bağlı gulâmlardan müteşekkil kalabalık maiyyet kuvvetinin de mevcut olduğu bilinmektedir¹⁹. Hokkabazoğlu Seyfü'd-dîn endişelendiren de emirlerin öldürülmesinden sonra başıboş kalan gulâmların sayısı olmalıdır. Buna göre Büyük Selçuklularda olduğu gibi²⁰ Türkiye Selçuklularında da bazı devlet ricâlinin sahip olduğu gulâm sayısının, Sultan'ı veya devlet nizâmını tehdit edecek boyuta ulaşabildiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere söz konusu emîrlere bağlı gulâmlar ikiye ayrılmıştır. Birinci grubu, emirlerin itibarlı yakınlarının da içinde bulunduğu yaşını almış gulâmlar yani "gulâmân-ı bozorg", diğeri ise enüz küçük yaşta bulunan "gulâmân-ı hord" oluşturmaktadır. Bu gulâmlardan birinci grubun mal ve mülklerine el koyulduktan sonra serbest bırakılmasında -daha önce de belirttiğimiz üzere- sadakatle bağlı oldukları efendilerini ortadan kaldıran Sultan'a gerçek anlamda hizmet edemeyecekleri, ona karşı her zaman bir husumet taşıyacakları düşüncesinden olmalıdır. Üstelik yaşları ilerlemiş olan bu gulâmları, "gulâmhâne"lerde eğitmek suretiyle istenen tarzda yetiştirmek de mümkün olmayacağından bu tür bir yola başvurulmuştur. Yaşı küçük gulâmlardan oluşan diğeri grubun ise bir kısmı "taşthane"ye diğeri bir kısmı ise "gulâmhâne"lere gönderilmiştir ki bu ayrımda söz konusu gulâmların kişisel özelliklerinin etkili olduğu şüphesizdir.

Kayıtta "gulâmhâne" ifadesinin çoğul olarak kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Buna göre -yukarıda da belirttiğimiz üzere- sadece sarayda değil, muhtelif yerlerde de "gulâmhâneler" olduğu anlaşılmaktadır. Esasen tasfiye edilen emîrlerden kalan gulâmların bir bölümünün küçük yaşta olduğu göz önüne alınacak olursa bu gulâmların, daha önce de söz konusu emîrlere ait "gulâmhâne"lerde buldukları tahmin edilebilir²¹. Eğer bu doğru kabul edilecek olursa "taşthane"ye alınan gulâmların, Nizâmü'l-mülk'ün Sâ mânî modeline uygun olarak²² eğitimlerinin bir bölümünü tamamlamış olanlardan, doğrudan "gulâmhâne"lere alınanların ise eğitimlerine henüz yeni başlayanlar arasından seçilmiş olmaları muhtemeldir. Bu durumda gulâm eğitiminin en azından bir bölümünün de "taşthane"de geçirildiği söylenebilir. Nitekim bazı devlet ricâlinin, "baba" unvanını taşıdığını gösteren bir kayıt bulunmayan Emîr-i taştâr Celâlû'd-dîn Karatay'ın "eğitim ve terbiyesinden geçmiş oldukları"ni gösteren bilgilere tesadüf edilmektedir.²³

ERKAN GÖKSU

İbn Bîbî'nin "gulâmhâne"yle ilgili son kaydına ise Moğol vesayeti döneminde, Pervâne Fahreddin Ebu Bekir ve Emîr-i dâd Nusretin'in, Şemsü'd-dîn Hasoğuz ile Esededdin Ruzbe'yi öldürmek için kurdukları tuzak sırasında tesadüf edilmektedir. Müellifin kaydına göre Sâhib Şemsü'd-dîn Isfahânî'nin sarayında gerçekleştirilmesi kararlaştırılan suikast için ayarlanan Akşehir ve Ilgın taraflarında bulunan "serverân-i rünûd"u çağırarak, gece vakti gizlice Sâhib Şemsü'd-dîn'in sarayının etrafında bulunan, ancak sıradan ve seçkin kimselerin girmeye izni olmayan hücrelere (حجرات) ve "gulâmhâneler"e yerleştirilmiştir²⁴. Neticede plan uygulanmış ve sadece söz konusu iki emîr değil, bu emîrlerin birçok yakınları ve adamları da öldürülmüştür²⁵.

Kayıtta dikkat çeken ilk husus, sadece Konya'da bile birden fazla "gulâmhâne"nin mevcut olup bunların Vezir sarayının yakınlarında bulunduğu. Bunun yanında hücre ve "gulâmhâneler"in beraber zikredilip sıradan hatta seçkin kimselerin bile girmeye izni olmadığı kaydedilmiştir ki buna göre "gulâmhâneler"nin bir bölümü olan hücrelerin kışla anlamına geldiğini ve eğitim gören gulâmların bu hücrelere yerleştirildiği anlaşılmaktadır²⁶. Dikkat çeken diğer bir husus ise sıradan hatta seçkin kimselerin bile "gulâmhâne"ye girmeye izni olmadığı vurgulanmış olmasıdır²⁷. Ayrıca söz konusu kaydın Moğol vesayeti dönemine ait olması "gulâmhâneler"nin bu dönemde de mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

"Vuşâkhâne" (وشاقخانه) ye gelince: İbn Bîbî'nin "vuşâkhâne"yle ilgili tek kaydına I. İzzü'd-dîn Keykâvus'un tahta oturması sırasında rastlanır. Bu kayda göre yeni Sultan'ın tahta oturmasından sonra devlet ricâli tarafından takdim edilen at, katır, ay yüzlü gulâm, altın kesesi ve sair eşyadan oluşan hediyeler, hazineye, "vuşâkhâne"ye ve ahıra (ıstabl) teslim edilmiştir²⁸.

"Vuşâk" kelimesinin "çocuk, gulâm" anlamına gelen Türkçe "uşak" kelimesiyle alâkalı olduğu şüphesizdir²⁹. Bununla beraber, Memlûklerde "el-ocakiyye (الواجقيه)" olarak da kullanılan "el-uşâkiyye/el-vışâkiyye/el-vuşâkiyye (الوشاقيه)" tabirlerinin "atların terbiyesi ve bakımından sorumlu olan kişiler" için kullanıldığını dair kayıtların bulunması³⁰ ve İbn Bîbî'nin kaydındaki "vuşâkhâne" ile ahır (ıstabl) ifadelerinin ardı ardına kullanılmış olması, "vuşâkhâne" tabirinin saray ahır veya buradaki görevlilerin kaldığı yer anlamında da kullanılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak söz konusu kaydın "vuşâkhâne"yle ilgili tek kayıt olması ve bu ihtimali destekleyecek yeterli bilgi içermemesi bir şey söylemeye

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

imkân vermemektedir. Dolayısıyla “vuşâkhâne” ile “gulâmhâne”nin aynı anlamda olmak üzere kullanılmış olduğunu farzetmek daha uygun olacaktır.

İbn Bîbî, bir yerde de “mekteb” ifadesini kullanmıştır. Müellif, I. İzzü'd-dîn Keykâvus'un, kardeşi Alâü'd-dîn Keykubâd'ın sığındığı Ankara Kalesi'nin kuşattığı (1212) sırada Melik Alâü'd-dîn Keykubâd'ın saffında bulunan Mübârizü'd-dîn İsa ile Sultan İzzü'd-dîn Keykâvus'un saffında olan Emîr-i Cândâr Necmeddin Behrâmşâh arasındaki mübârezenen bahsederken bu iki meşhur kumandanın, “çocukluk yıllarında Sivas'ta “mekteb”teyken kavga ettiklerini ve o kavga-gadan sonra aralarındaki husumetin hiç bitmediğini” kaydetmiştir³¹ ki ikisi de gulâm kökenli olan bu devlet adamlarının çocukken eğitim gördükleri Sivas'taki “mekteb”in bir “gulâmhâne” olması kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Selçuklularında gulâm eğitiminin yapıldığı “gulâmhâne”lerle ilgili kayıtlar bunlardır. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla başta Konya olmak üzere Sivas, Diyarbakır ve muhtemelen daha birçok vilâyette “gulâmhâne”ler mevcuttur. Ancak bunların sayısını ve Konya, Sivas ve Diyarbakır dışında hangi bölgelerde faaliyet gösterdiklerini tespit etmek mümkün değildir. Konya'da Vezir sarayının etrafında bulunan “gulâmhâneler”de özel güvenlik tedbirleri cari olup giriş ve çıkışlar kontrol altına alınmıştır. “Gulâmhâne”lerle ilgili kayıtlara Moğol vesayeti döneminde de rastlanılması, bu müesseselerin söz konusu dönemde de varlığına işaret etmektedir. Ancak bu dönemde “gulâmhâne”nin, devlet ricâline karşı yapılan bir suikastta - güvenlik tedbirlerinin hilafına olarak- kullanılmış olması, diğer müesseselerde olduğu gibi “gulâmhâne” sisteminin de bozulmuş olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Mevcut kayıtlardan “gulâmhâne”lere küçük yaştaki gulâmların alındığı ve buradaki eğitimin “baba” adı verilen kişiler nezaretinde yapıldığı anlaşılmakla beraber, burada verilen eğitimin mahiyeti hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber muhtelif Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da gulâm eğitiminin dinî ve askerî olmak üzere ikiye ayrıldığı, dinî eğitimin din adamları aracılığıyla; ata binme, ok, kılıç, mızrak ve diğer hafif ve ağır silahların kullanılması ve harp sanatına dair strateji, taktik ve sair hususları içeren askerî eğitimin de yüksek rütbeli askerî ricâl tarafından verildiği söylenebilir. Bütün bunların yanında hükümdara ve diğer devlet ricâline hizmet adabı ve muhtelif merasimlerde

ERKAN GÖKSU

uyulacak kaideler ile dil eğitimi üzerinde durulmuş olması da muhtemeldir³².

“Gulâmhâne” eğitiminin ne kadar sürdüğü hakkında da bir bilgi mevcut değildir. Ancak Türkiye Selçuklu gulâmlarının da Nizâmü'l-mülk³³ ve sair müelliflerin³⁴ belirttiği gibi liyakat, hüner ve şecaatleri herkesçe malum olduktan ve muhtelif hizmetlerde tecrübe edildikten sonra kabiliyetlerine göre ayrılıp muhtelif saray hizmetleri veya orduda istihdam edildikleri, burada gösterdikleri başarıya göre de emîrliğe kadar yükseldikleri anlaşılmaktadır³⁵. Nitekim Türkiye Selçuklu devlet teşkilâtı incelendiğinde hâcibler ve melikü'l-hüccâb, üstâdü'd-dâr, emîr-i çaşnigir, emîr-i cândâr, emîr-i silah, emîr-i meclis, emîr-i şikar, emîr-i ahûr, emîr-i alem, emîr-i devat, emîr-i mahfil, emîr-i camedâr, şarabdâr-ı hâss (şarab salâr), taştardar (âbdâr), havâyic-i salar, serheng (çavuş/durbaş) gibi devlet ricâli ve bunlara bağlı diğer saray görevlileri; başta vezir (Sâhib/Sâhib-i azâm) olmak üzere naibü'l-hadra, beglerbegi (melikü'l-ümerâ), tuğraî, atabeg, pervâne, emîr-i ârız, müstevfi, müşrif, emîr-i dâd gibi hükümet ve merkez teşkilâtını teşkil eden ümerâ gulâm kökenli devlet adamlarından oluşmaktadır. Bunların dışında Malatya, Niğde, Çorum, Antalya, Honas, Elbistan, Niksar, Âmid, Amasya, Erzurum, Kayseri, Erzincan, Niksar, Sivas gibi vilâyetlere tayin edilen “serleşker/sübaşı”ların büyük çoğunluğu gulâm kökenli devlet adamlarıdır ki bu durum sadece saray, merkez veya hükümet teşkilatında değil taşra teşkilatında da büyük etkinlikleri olduğunu göstermektedir³⁶.

“Gulâmhâne”lerdeki eğitime nezaret ettiği anlaşılan “babayân”a gelince: İbn Bîbî, “baba” tabirini sadece bir yerde, büyük emîrlerin tasfiyesinden sonra başıboş kalan gulâmlardan yaşı küçük olanların bir kısmının “gulâmhâne”lere teslim edilmesi münasebetiyle kullanmıştır. Bir yerde de Tuğraî Şemsü'd-dîn Mahmud'un lakabı olarak da karşımıza çıkmaktadır³⁷ ki bu lakabının, Şemsü'd-dîn Mahmud'a tuğraîlik ve vezirlik görevinden önce “gulâmhâne”lerde vazife yapmış olması münasebetiyle verildiği tahmin edilebilir³⁸. Bunun dışında Hüsâmü'd-dîn Çoban³⁹, Seyfü'd-dîn Kızıllı⁴⁰, Şemsü'd-dîn Altunaba⁴¹, Mübârizü'd-dîn Ertokuş⁴², Şemsü'd-dîn İsfahânî⁴³ ve Celâlü'd-dîn Karatay⁴⁴ gibi emîrlerin de aralarında büyük devlet ricâlinin bulunduğu bazı gulâmların eğitimiyle ilgilendikleri anlaşılmakla beraber bunların “gulâmhâne”de “baba”lık yaptıkları veya “baba” unvanını taşıdıklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

İbn Bîbî'nin küçük büyük birçok memuriyetten ve bu memuriyetlerde bulunan ricâlden bahsetmesine rağmen “gulâmhâne”de “baba”lık görevini yetine getiren herhangi bir kişiyi zikretmemiş olması ilginçtir. Bu durum “baba” tabirinin, resmî bir mansıp veya memuriyet

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

olarak değil, gulâm ile efendi veya onu yetiştiren kişi arasındaki ilişkinin mahiyetine işaret etmek amacıyla kullanılmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Nitekim İbn Bîbî, söz konusu tabirin bu şekliyle kullanıldığına dair örnekler verdiği gibi⁴⁵ başta Memlûkler olmak üzere diğer Müslüman Türk devletlerinde de gulâm-efendi ilişkisinin baba-evlat bağıyla ifade edildiğini gösteren kayıtlara rastlanmaktadır⁴⁶.

Gulâmların eğitim süresi boyunca yeme içme, giyim kuşam, kalacak yer, alet edevat ve diğer masraflarının devlet hazinesinden karşılandığı şüphesizdir. Yine bu tür ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanılmak üzere gulâmlara belirli bir meblağ veya harçlık ödendiği tahmin edilebilir. Ancak ne bu tahsisat ne de bununla ilgili düzenlemelere ait herhangi bir kaydın olmaması kesin bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

KAYNAKÇA

Amitai, Reuven-Preiss, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), New Haven: Yale University Press, 2006., 40-50

Amitai, Reuven-Preiss, **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge University Press, 1995.

Anonim Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluç), Ankara, 1952.

Aşûr, Sa'îd Abdu'l-Fettâh, **el-'Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve's-Şam**, Kahire, 1986.

at-Taberî, **The History of Al-Tabari**, XII, (Translated and Annotated by Yohanan Friedmann), (State University of New York Press), New York 1992.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s. 196-225.

Ayalon, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part II: Ayyubids, Kurds, and Turks", **Der Islam** LIV/1 (1977), s.1-32.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army I", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/2 (1953), s. 203-228.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army II", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/3 (1953), s. 448-476.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army III", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XVI/1 (1954), s.57-90.

ERKAN GÖKSU

Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Terc. Samira Kortantamer), **Tarih İncemeleri Dergisi**, IV (1988), s.211-248.

Ayalon, David, “Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam”, **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-58.

Aykaç, Mehmet, **Abbasî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, TTK Yay., Ankara 1997.,

Bosworth, C. E., “Ghaznavid Military Organization”, **Der Islam**, XXXVI (1960), s.37-77.

Crone, Patricia, **Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity**, (Cambridge University Press), New York 1980.

Çetin, Altan, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.

Çetin, Altan, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.

el-Belâzurî (Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî), **Fütûhu'l-Büldân**, (Tahkik. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1403., (Türkçe terc., Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

el-Hüseynî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî), **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999.

el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), **Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ**, V, XI, (Tahkik. Muhammed Hüseyin Şemsüd-dîn), Beyrut 1988.

el-Mâverdî (Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî), **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994.

el-Mâverdî (Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî), **Nasîhatü'l-Mülûk**, (Haz. Mustafa Sarıbiyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996.

er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî), **Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashîhât-ı lâzım. Müctebâ Meynovî), Tahran 1333., (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999.

es-Seâlibî (Ebu Mansur es-Seâlibî), **Adâbu'l-Mülûk (Hükümdarlık Sanatı)**, (Çev. Sait Aykut), İstanbul 1997.

Ferheng-i Ferheng-i Fârisî-i Âmid, II, (Haz. Hasan 'Amîd) Tahran, 1379.

Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ, III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984.

Gordon, Matthew S., **The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.)**, (State University of New York Press), Albany 2001.

Göksu, Erkan, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, (GÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

İKTÂ' SİSTEMİNİN TEKÂMÜLÜNDE SELÇUKLULARIN ROLÜ

Humphreys, R. Stephen, "The Mamluks", **Dictionary of the Middle Ages**, (Ed. Joseph R. Strayer), (Charles Scribners' Sons), New York 1987., s.68-69.

Irwin, Robert, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382**, (Southern Illinois Univesty Press), Carbondale 1986.

İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye**, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.

Keegan, John, **Savaş Sanatı Tarihi**, (Terc. Füsün Doruker), İstanbul 1995.

Kennedy, Hugh, **The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State**, Routledge, 2001.

Koca, Salim, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, Ankara 2005.

Koprıman, Kâzım Yaşar, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Ankara 1989.

Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı)**, TTK Yay., Ankara 2001.

Leavoni, Amelia, "The Mamluk Conception of the Sultanate", **International Journal of Middle East Studies**, 26 (1994), s.373-392.

Lev, Yaacov, "Regime, Army and Society in Mediaval Egypt, 9th 12th Centuries", **War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, (ed. Yaacov Lev), Leiden: Brill 1997.

Lev, Yaacov, **Saladin in Egypt**, Leiden 1999.

Lev, Yaacov, **State and Society in Fâtımîd Egypt**, Brill 1991.

Levanoni, Amelia, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**, (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004., s.84-100.

Mahmûd Nedîm Ahmed Fehîm; **el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısri fi'l-Asri'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783)**, (Basım yeri yok) 1983.

Nicolle, David, **Saracen Faris 1050-1250 A.D.**, London: Osprey, 1994.

Nizâmü'l-mülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, (Be ihtimâm Hubert Darke), Tahran 2535 (1976)., (Türkçe terc., Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

Northrup, Linda S., **From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998.

Özdemir, Mehmet Nadir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s.211-230.

Parry, V. J., "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), **İÜEF Tarih Dergisi**, Sayı. 28-29 (1974-1975), s. 194-218.

ERKAN GÖKSU

Parry, V. J., “Savaşçılık”, **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, II, (Ed. P. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997.

Pipes, Daniel, **Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System**, London 1981.

Rabie, Hassanein, “The Training of the Mamlûk Fâris”, **War, Technology and Society in the Middle East**, (Edited by V. J. Parry), London: Oxford University Press, 1975, s.153-163.

Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, **Câmi’ü’t-Tevârîh**, II. Cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısım), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999.

Sanders, Paula A., “The Fâtimid State, 969-1171”, **The Cambridge History of Egypt-Islamic Egypt 640-1517**, Volume I, (Edited by Carl F. Petry), Cambridge Univesty Pers, 1998., s.151-174.

Simon de Saint Quentin, **Histoire des Tartares**, (Türkçe terc., **Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006.

Sourdel, D., “Ghulâm- The Caliphate”, **EI²**, II., s.1079-1081.

Terzi, Mustafa Zeki, “Gulâm”, **DİA**, XIV., İstanbul 1996., s.178-184.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I., Şemseddin Altun-Abâ, Vakfiyesi ve Hayatı”, **Bellekten**, XI/42 (Nisan 1947), s.197-235.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, **Bellekten**, XI/43, (1947), s.413-429.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III., Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, **Bellekten**, XII/45, (1948), s.17-171.

Turan, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, **Türkler**, VII., Ankara 2002., s.151-164.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1941.

Vryonis, Speros, “Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri”, (Çev. Tuncay Birkan), **Cogito**, 29, (2001), s.93-114.

Yazıcıoğlu Âli, **Tevârîh-i Âl-i Selçûk**, Târîh-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig** I Metin, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yay., İstanbul 1947; (Kutadgu Bilig II Tecüme, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara 1959.).

Zeydan, Corci, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri: Mümin Çevik, İstanbul 1971.

¹ Kelime anlamı “ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk; hizmetçi, köle” olmakla beraber daha çok askerî bir istilâh olarak önem kazanan gulâm sözünün ve muadili veya benzeri olarak kullanılan abd (عبد), rakîk (رقیق), memlûk (مملوك), mevlâ (مولا), vasîf (وصيف), hâdim (خادم), uşak (اوشاق), vuşâk (وشاق) ve kul (قول) tabirlerinin etimolojik incelemesi ve değerlendirmeler için bir sonraki dipnotta zikredilen eserlerde geniş bilgi bulunmaktadır.

² Bu araştırmalardan başlıcaları şunlardır: Daniel Pipes, **Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System**, London 1981.; David Ayalon, “Studies on the

Structure of the Mamluk Army I", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/2 (1953), s. 203-228.; Aynı yazar, "Studies on the Structure of the Mamluk Army II", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XV/3 (1953), s. 448-476.; Aynı yazar, "Studies on the Structure of the Mamluk Army III", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, XVI/1 (1954), s.57-90.; Aynı yazar, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-58.; Aynı yazar, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s. 196-225.; Aynı yazar, Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part II: Ayyubids, Kurds, and Turks", **Der Islam** LIV/1 (1977), s.1-32.; Aynı yazar, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Terc. Samira Kortantamer), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV (1988), s.211-248.; Amelia Leavoni, "The Mamluk Conception of the Sultanate", **International Journal of Middle East Studies**, 26 (1994), s.373-392., R. Stephen Humphreys, "The Mamluks", **Dictionary of the Middle Ages**, (Ed. Joseph R. Strayer), (Charles Scribners' Sons), New York 1987., s.68-69.; Robert Irwin, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382**, (Southern Illinois Univesty Press), Carbondale 1986., s.1-25.; C. E. Bosworth, "Ghaznavid Military Organization", **Der Islam**, XXXVI (1960), s.37-77.; Kâzım Yaşar Kopruman, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Ankara 1989., s.1 vd.; Altan Çetin, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.; Speros Vryonis, "Selçuklu Gulâmları ve Osmanlı Devşirmeleri", (Çev. Tuncay Birkan), **Cogito**, 29, (2001), s.94.

³ Kölelerin askerî hizmetlerde kullanılması, kölelik sisteminin ortaya çıkışından beri rastlanan bir uygulamadır. Buna karşılık gulâm sisteminde kölelerin, sistematik bir askerî eğitime tabi tutulmak suretiyle profesyonel asker olarak yetiştirilmesi ve daimî ve maaşlı (murtezika) olarak muhtelif devlet hizmetlerinde görevlendirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu sisteme dâhil olan bir gulâm, profesyonel asker niteliği taşımakta ve sıradan kölelerden farklı bir konumda bulunmaktadır (Pipes, a.g.e., s.12-23.; Çetin, a.g.t., s.1-3.; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.Ü. Türkiyat Araş. Enst Yay., Sayı.18 (Güz 2005), s.211-230.)

⁴ Bazı araştırmacılar, gulâmlar için "ücretli asker (mercenary)" ifadesini kullanmışlardır. Hizmetleri mukabilinde belli bir maaş veya ücret alan gulâmlara bu ismin verilmesi, ilk bakışta makul görünmekle beraber ciddi hatalara sebep olmaktadır. Zira ücretli askerlik (mercenary), erken çağlardan itibaren muhtelif devletlerde mevcut olduğu bilinen bir sistem olup belli dönemlerde veya ihtiyaç halinde orduda istihdam edilen ve bunun için belli bir ücret ödenen geçici, kiralık askerleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Buna karşılık gulâm tabiri, hem ıstılah hem de uygulama bakımından İslâm medeniyetine has bir kurum olup ücretli askerlikten tamamen farklıdır. Özellikle Batılı araştırmacılar, gulâm sisteminin bu özelliğine ve ücretli askerlikten farkına işaret etmekle beraber, Doğu'ya özgü birçok kavram ve ıstılah olduğu gibi gulâm tabirini de Batı literatüründe mevcut "mercenary (ücretli asker)" kelimesiyle ifade etmişler ve bu durum kiralık/ücretli askerler ile, bunlardan tamamen farklı, kendine özgü bir sistemin ürünü olan gulâmların birbirine karıştırılmasına sebep olmuştur. Türkiye Selçuklu ordusundaki ücretli askerler hakkında bkz., Erkan Göksu,

Türkiye Selçuklularında Ordu, (GÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s.110-170.

⁵ İslâm ordularında, Hz. Ömer döneminden önce de kölelerin yer aldığı bilinmektedir (Pipes, a.g.e., s.107-113.; John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, (Terc. Füsün Doruker), İstanbul 1995., s.304.). Ancak bunların gulâm sistemine göre yetiştirilmiş köleler olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer devrinde ise Dîvânü'l-ceyş'in kurulup muhariplerin kayda alınması (at-Taberî, **The History of Al-Tabari**, XII, (Translated and Annotated by Yohanan Friedmann), (State University of New York Press), New York 1992., s.199-200.; el-Belâzurî (Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî), **Fütûhu'l-Büldân**, (Tahkik. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Beyrut 1403., (Türkçe terc., Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002., s.654 vd.); Ebu'l-Hasan Habib el-Mâveridî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994., s.374., Aynı Yazar, **Nasihatü'l-Mülûk**, (Haz. Mustafa Sarıbiyık), (SÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1996., s.310.; Corci Zeydan, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri: Münim Çevik, İstanbul 1971., s.222-223.; Mehmet Aykaç, **Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)**, TTK Yay., Ankara 1997., s.71.) ve bu cümleden olmak üzere Kadisiye Savaşı'ndan sonra, Sâsânî ordusunda bulunan bazı birliklerin kayda alınması (el-Belâzurî, Türkçe terc., s.401-402.), araştırmacılar tarafından gulâm sistemin ilk örneği olarak değerlendirilmiştir (David Ayalon, "Preliminary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", **War Technology and Society in the Middle East**, (Ed. V J. Parry-E.Yapp), London 1975., s.44-46.; Pipes, a.g.e., s.159-160.; Hugh Kennedy, **The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State**, Routledge, 2001., s.62.

⁶ Emevî ordularında kendilerine maaş bağlanan Türk askerlerin mevcut olduğuna dair birçok kayıt bulunmaktadır. Toplu bilgi için bkz., Ayalon, "Preliminary Remarks", s.47.; aynı yazar, "Aspects of the Mamluk Phenomenon, Part I: The Importance of the Mamluk Institution", **Der Islam**, LIII/2 (1976), s.205.; Pipes, a.g.e., s.129-131.; Çetin, a.g.t., s.20.; V. J. Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", (Terc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), **İÜEF Tarih Dergisi**, Sayı. 28-29 (1974-1975), s.195.; Aynı yazar, "Savaşçılık", **İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, II, (Ed. P. M. Holt-A.K.S. Lambton-B. Lewis), İstanbul 1997., s.401.; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", **DİA**, XIV., İstanbul 1996., s.178.

⁷ Pipes, a.g.e., s.131-139.; Bosworth, a.g.m., s.41 vd.; Matthew S. Gordon, **The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Samarra (A.H. 200-275/815-889 C.E.)**, (State University of New York Press), Albany 2001., Patricia Crone, **Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity**, (Cambridge University Press), New York 1980., s.74-vd.; Reuven Amitai, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), (Yale University Press), New Haven 2006., s.40-50.; D. Sourdel, "Ghulâm- The Caliphate", **EI**², II., s.1079-1081; Terzi, a.g.m., s.178-179.; Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", s.196.; Aynı yazar, "Savaşçılık", s.401-403.

⁸ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alp Arslan ve Zamanı)**, TTK Yay., Ankara 2001., s.241.

⁹ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, **Câmî'ü't-Tevârîh**, II. Cilt 5. Cüz (Selçuklular Kısmı), (Neşr. Ahmet Ateş), TTK Yay., Ankara 1999., s.70.; er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî), **Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihât-ı lâzım. Müctebâ Meynovî), Tahran 1333., s. , s.156., (Türkçe

terc., Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999., II, s.152.); Köymen, a.g.e., s.242. (el-Mâverdi'nin, "Nasihatü'l-Mülûk"unda da saray hizmetçileri ve gulâmlar için özel öğretmenler tayin edilmesi gerektiği zikredilmiştir (s.237).

¹⁰ Nizâmü'l-mülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, (Be ihtimâm Hubert Darke), Tahran 2535 (1976)., s. 140-141., (Türkçe terc., Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.), s.133-134.).

¹¹ Nizâmü'l-Mülk, s. 139., (Türkçe terc. s.132.). (Bu kaydı değerlendiren M. Altay Köymen, gulâm sıfatıyla daima Sultan'ın katında bulunacak olan Türkmen çocuklarının, bilhassa at üzerinde silah kullanmayı, bir de Sultan'a hizmet adabını öğreneceklerini ve Türkmen çocuklarına hususî yetiştirme sistemi tatbik edilemeyeceğinden, bu eğitimin bütün saray gulâmları için de uygulandığını söylemektedir." Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.241-242.).

¹² Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.241

¹³ Hâlbuki birçok araştırmacı, bu hususu gözden kaçırarak Büyük Selçuklularındaki gulâm eğitimini de doğrudan doğruya bu bilgilerle izah etmişlerdir.

¹⁴ Köymen, bu hususa dair Tuğrul Bey'in hâciblerini örnek vermektedir. Ona göre söz konusu hâcibler, Tuğrul Bey'in saltanatının sonlarına doğru, yani 1058-60 yıllarında devlet ve ordu hayatında rol oynamaya başlamışlardır. Bu hâcibler'in Tuğrul Bey tahta çıkınca (1040) tedârik edildikleri kabul edilirse, şu halde onların ilk mesuliyet makamlarına gelebilmeleri için 18 veya 20 yıl süren bir eğitim, öğretim ve derece derece terfi devresi geçirdikleri söylenebilir. Zaten bu, Nizâmü'l-mülk'ün Sâmanoğulları devrinde bir gulâmın 35 yaşına gelmedikçe, emîrlığe yükseltilmediğine dair verdiği bilgiye de uymaktadır (Köymen, **Alp Arslan ve Zamani**, s.242.).

¹⁵ Türkiye Selçuklularında saraya alınan küçük yaştaki gulâmlar için "kara gulâm" veya buna benzer bir ifade kullanıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁶ İbn Bîbî (el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'îye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îye**, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956., s.45.

¹⁷ İbn Bîbî, s.273-274.

¹⁸ **Anonim Selçuknâme, (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu)**, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952., s.46., (Türkçe terc., s.30.).

¹⁹ İbn-i Bîbî'nin anlattığına göre, Beglerbegi Seyfû'd-dîn Ay-Aba, Emîr-i Meclis Mübârizü'd-dîn Behrâmşâh, Emîr-i Âhur Zeynü'd-dîn Beşâre ve Emîr Behâü'd-dîn Kutluca, Sultan'ın üzerinde, cülus ettiği günden beri dayanılmaz bir baskı kurmuşlardı. Bilhassa Beglerbegi Ay-Aba, gerek hususî hayatındaki ihtişam ve debdebesi, gerekse devlet işlerindeki nüfuzu ve kudreti ile Sultanı tam manasıyla gölgede bırakmıştı. Saltanat sarayının günlük sarfıyatı otuz koyun, iken, Ay-Aba'nın sarayında günde seksen, başka bir kayıta da yüz koyun kesiliyordu. Bütün resmî meselelerde dizginler Beglerbeginin elinde bulunuyor, ümerâ ve devlet erkânı baş olarak onu tanıyor ve mühim hususlar için Sultan'a değil ona müracaat ediyorlardı. Sultan'ın mabeyninde (Hicâbet-i Sultan) dahi onun emrinden dışarı çıkmak mümkün olmuyordu. Emîrlerin ortadan kaldırılmasından sonra ise onlara bağlı gulâmların ne olacağı meselesi ortaya çıkmıştı (İbn Bîbî, s.203, 265.)

²⁰ Büyük Selçuklu devlet ricalinin de çok sayıda gulâma sahip olduğu malumdur. Nizâmü'l-mülk'ün ise 20.000 gulâmı vardı ki bu durum, Melikşâh gibi bir hükümdarın bile ondan çekinmesine sebep olmuştu (el-Hüseyinî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseyinî), **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999., s.46.).

²¹ Vryonis, "Selçuklu Gulâmları", s.100.

²² Nizâmü'l-mülk'ün kaydına göre Sâmânîler devrinde bir gulâm, eğitiminin ancak beşinci yılında bir sâki ve beline bir kadeh asılı "abdâr" (taşdâr) olabiliirdi (İbn Bîbî, s.134).

²³ İbn Bîbî, s.668.

²⁴ İbn Bîbî, s.553-554. (Anonim Selçuknâme'de söz konusu suikastın, emirlerin nüfuzunu ortadan kaldırmak isteyen Sultan tarafından tertip edildiğini, hadisenin Sultan'ın sarayında gerçekleştiğini kaydetmiştir. Müellif, sarayın etrafındaki hücrelerde (در حخره ها ی سرای) gizlenen rimdlerin toplam 12 emiri öldürüldüğünü zikretmekle beraber "gulâmhâne"den bahsetmemektedir (Anonim Selçuknâme, s.50, Türkçe terc., s.33.); Simon de Saint Quentin, **Histoire des Tartares**, (Türkçe terc., **Bir Keşişin Anlarında Tatarlar ve Anadolu**, (Çev. Erendiz Özbayoğlu) Antalya 2006., s.62.)

²⁵ Simon de Saint Quentin, "bir günde on beş ya da kimine göre en büyük yirmi dört emir gizlice öldürüldü. Latinler ya da Hıristiyanlar, İsfahânî'nin altmış kadar emir öldürttüğünü, kimilerini peşine düşerek kaçırttığını, kimilerini de hapse attırdığını söylerler" demektedir (Simon de Saint Quentin, s.62.)

²⁶ Fatimî, Eyyübî ve Memlûklerde de gulâmların kaldığı, gulâm eğitiminin yapıldığı yerlere hücre denilmekteydi. Yaacov Lev, **State and Society in Fâtûmîd Egypt**, Brill 1991., s.85-86, 100-102.; Aynı Yazar, "Regime, Army and Society in Medieval Egypt, 9th 12th Centuries", **War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, (ed. Yaacov Lev), Leiden: Brill 1997., s.143-144, 147.; Aynı yazar, **Saladin in Egypt**, Leiden 1999., s.156.; Paula A. Sanders, "The Fâtimid State, 969-1171", **The Cambridge History of Egypt-Islamic Egypt 640-1517**, Volume I., (Edited by Carl F. Petry), Cambridge Univesty Pers, 1998., s.154-156.; Çetin, a.g.t., s.60.

²⁷ Bununla beraber bu derece güvenlik önlemine rağmen suikastçıların "gulâmhâne" hücrelerine yerleştirilmesi ve gece boyunca burada gizlendikten sonra Sâhib'in sarayına geçerek suikastı gerçekleştirmeleri dikkat çekicidir.

²⁸ İbn Bîbî, s.113.

²⁹ **Ferheng-i Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, II, (Haz. Hasan 'Amîd) Tahran, 1379., s.1950.; **Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ**, III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984., s.1963.; Reşidü'd-dîn, II/5., s.70.

³⁰ el-Kalkaşandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî), **Subhu'l-A'sâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ**, (Tahkik. Muhammed Hüseyin Şemsü'd-dîn), Beyrut 1988., V/7, V/224, XI/170.; Sa'îd Abdu'l-Fettâh Aşûr, **el-'Asru'l-Memâlikî fi Mısır ve's-Şam**, Kahire, 1986., s.412.; Mahmud Nedîm Ahmed Fehîm, **el-Fennü'l-Arabî el-Ceyşü'l-Mısırî fi'l-Asrî'l-Memlûkî el-Bahrî (1250-1383/648-783)**, (Basım yeri yok) 1983., s.203.; Çetin, a.g.t., s.293.

³¹ İbn Bîbî, s.134. (Kaydın devamı şu şekildedir: "Emîr Mübârizü'd-dîn İsa, meydana dan bağırarak Necmeddin'i savaşa çağırdı. Necmeddin Behramşah da Sutan İzzü'd-dîn'den izin alarak meydana geldi. Hiç beklemeden mızraklarını ellerine alarak aslanlar gibi savaşa giriştiler. Musa'nın ejderhasına dönen mızraklarını birbirinin canına

kastetmek için kullandılar. Firavun'un büyüü gibi darda, Nemrud'un ateüi gibi sıkıntıda kaldılar. Buna rağmen birbirleriyle yiğitçe mücadele ettiler. Aradan uzun bir süre geçmesine rağmen galip, mağlup belli olmadı. Mızrakları paramparça olunca bu defa ellerini eyerin çıkıntısında bulunan gürzlerine attılar. Ağır gürzlerini örsün üzerine inen demirci balyozu gibi birbirinin zırhları ve kaftanı üzerine indirmeye başladılar. Ondan da bir sonuç alınamayıp yenen yenilen ayırt edilemeyince kılıçlarını kınından çekip kavgayı sonuçlandırmak istediler. Fakat o sırada Melik Alaaddin, şehrin içinden Emîr Mübârizü'd-dîn'i çağırmasını buyurdu. Çavuşların sesini duyunca emîr Mübârizü'd-dîn geri döndü. Necmeddin Behramşah da Sultan İzzü'd-dîn'in yanına gitti. Behramşah yanına gelince Sultan, onun yiğitliğini, sabrını ve dayanma gücünü övdü. O kavgada saldırılara karşı koyma ve darbeleri savuşturma konusundaki maharetini göklere çıkardı. Ona hil'at-i hâss vererek makam ve mevkiini yükseltti." (İbn Bibî, s.135.).

³² Gulâm eğitimi hakkında en geniş bilgiler Memlûk dönemine aittir. Bu dönemde uygulanan gulâm-memlûk eğitimi hakkında toplu bilgi için bkz., Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", s.221 vd. ; Hassanein Rabie, "The Training of the Mamlûk Fâris", **War, Technology and Society in the Middle East**, (Edited by V. J. Parry), London: Oxford University Press, 1975, s.153-163.; Reuven-Preiss Amitai, **Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge University Press, 1995., s.17, 73, 216-218, 221.; Aynı yazar, "The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World", **Arming Slaves: From Classical Times to the Modern Age**, (Editors: Christopher Leslie Brown, Philip D. Morgan), New Haven: Yale University Press, 2006., 40-50., s.46-64.; Amelia Levanoni, "The Sultan's Laqab: A Sign of a New Order in Mamluk Factionalism", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**, (Edited by Michael Winter-Amalia Levanoni), E.J. Brill, Leiden 2004., s.84-100.; David Nicolle, **Saracen Fâris 1050-1250 A.D.**, London: Osprey, 1994., s.10-11.; Çetin, a.g.t., s.57-78.; Aynı yazar, "Memlûk Askerinin Eğitimi", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.; Salim Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, Ankara 2005., s.154-161.

³³ Nizâmü'l-mülk, Samanî devri uygulamasını örnek vererek yedi yıllık temel eğitimin ardından muhtelif işlerde tecrübe edilen bir gulâmın 35-40 yaşlarına varmadan emîrlik makamına gelemeceğini söylemekte ve bununla ilgili hikâyeler nakletmektedir. Bununla beraber liyakat ve sadakatiyle temayüz etmiş bazı gulâmların, daha erken yaşlarda göreve getirebileceklerine dair de bir örnek vermiştir (Nizâmü'l-mülk, s. 141-142., Türkçe terc. s.135 vd.).

³⁴ es-Seâlibî, orduya kumandan tayin edilen bir gulâmın tecrübeli biri olması gerektiğine dair şu hikayeyi anlatmaktadır: "Muizzü'd-Devle Ebû'l-Hasan bin Büveyh'in Tekin el-Cândâr adlı bir hizmetkârı vardı. Bu çocuk sabahtan akaşama kadar içer, eğlenceden başını ayırmazdı, ayık gezdiği görülmemişti. Fakat Muizzü'd-devle onu çok sevdiği için, Ebu'l-Merca ve Hibetullah bin Nasirü'd-devle'ye karşı gönderilecek bir ordunun başına geçirdi. Vezir Ebu Muhammed el-Mühellebî, böyle yapılmaması gerektiğini, daha tecrübeli, yaşlı bir kumandanın ordunun başına tayin edilmesinin iyi olacağını salık vermesine rağmen Muizzü'd-devle kararından vazgeçmedi. Tekin el-Cândâr 1000 kadar askerle, Ebu'l ve Mecerâ ve Hibetullah'a saldırdı, ilk anda onları perişan ettiler, fakat Ebul-Mercâ ve Hibetullah, taşıdıkları ziynetleri, savaş aletlerini meydana bırakarak çevreye gizlendiler. Tekin el Cândâr'ın askerleri ansızın yağma

hareketine girişti, kimse savaşı düşünemez oldu. İşte tam o sırada Ebul Mecrâ ve Hibetullah, buldukları yerden çıkarak elde kalan birlikleriyle baskın yaptılar. 1000 kişilik orduyu darmadağın ettiler. Tekin el-Cândâr zar zor kurtuldu. Kaçış esnasında çapulcu bedevîlere rastladı. Onu soymak istediler, hemen kendini tanıttı ve diledikleri herşeyi verebileceğini söyledi. Eğer Muizzü'd-devle'ye varabilirse başındaki serserilere hediye dağıtacaktı güya. Nihayet Muizzü'd-devle'ye vardı. Ama gönderilen ordu-dan geriye kendisi ve zayıf bir er kalmıştı. O zaman tecrübeli vezir Mühellebî'nin ne kadar haklı olduğunu Muizzü'd-devle çok iyi anlamıştı. Lakin hatasını yine kabul-lenmedi ve hiçbir şey söylemedi. Ebu İshak es-Sâbîi, Şair Mühellebî'nin bu çocuk hakkında bazı dizeler söylediğini belirtiyor. Vezir Mühellebî o çocuğun suretini beğense de hiçbir zaman savaş ehli olamayacağını ancak eğlence meclislerine yaran olarak katılabileceğini vurgulamış: Bir çocuğun kemerine kılıç bağladılar/ Ve saldılar savaşa/ Koskoca ordunun kumandanı ettiler de/ Askeri perişan etti, mahvetti takipçile-rini!" (Ebu Mansur es-Seâlibî, **Adâbu'l-Mülûk (Hükümdarlık Sanatı)**, (Çev.Sait Aykut), İstanbul 1997., s.166.). Bu husus, Kutadgu Bilig'de de vurgulanmıştır (**KB**, b. 2332-2336, 2366-2370, 2371-2373.)

³⁵ Liyakat ve sadakat sâhibi bir gulâmın devlet hizmetindeki yükselişine Celâlû'd-dîn Karatay örnek olarak gösterilebilir. Alâû'd-dîn Keykubâd ve halefleri döneminde Atabeg, Naib, Emîr-i devât, Emîr-i taşthane ve Hazinedâr-ı hass gibi önemli makamlarda bulunmuştur. Devletin dört temel direğinden biri olarak, saltanatın kime geçeceğine karar vermede, vezirlerin ve diğer görevlilerin tayininde önemli bir rol oynamıştır. Karatay hakkında geniş bilgi için bkz, Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III., Celâlû'd-dîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", **Bellekten**, XII/45, (1948), s.17-171.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1941, s.78-112.; Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", **Türkler**, VII., Ankara 2002., s.151-164.; Vryonis, a.g.m., s.97-98.

³⁷ İbn Bîbî, s.550, 596, 722. (s.596'da Sarı Baba olarak geçmektedir.).

³⁸ Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür**, s.87 n.

³⁹ Yazıcıoğlu'nda Hüsameddin Çoban'ın "Kayı ve Bayat boyundan kuvvetlü yiğitler devşirib, Kıbcak kullar alub savaşı ve harb ta'lim ettirdiği"ne dair bir kayıt bulunmaktadır (Yazıcıoğlu Âlî, **Tevârîh-i Âl-i Selçûk**, Târih-i Selçûkiyân-ı Rûm-i Türkî, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902., s.320-321.). Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi de bu kaydın İbn Bîbî'de yer almaması, müellif tarafından sonradan ilave edildiğini göstermektedir.

⁴⁰ İbn Bîbî, eserinin bir yerinde "şimdiye kadar Rum ülkelerindeki beglerin çoğunun, Melikü'l-ümerâ Hüsamü'd-dîn Çoban ile Melikü'l-ümerâ Seyfü'd-dîn Kızıl'ın gulâm veya çocukları olduğu"nu ifade etmektedir (İbn Bîbî, s.138.).

⁴¹ Eseddin Ruzbe ve Fahreddin Ayaz, Şemsü'd-dîn Altunaba tarafından yetiştirilen gulâmlar idiler (Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I., Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", **Bellekten**, XI/42 (Nisan 1947), s.200.

⁴² Mesela Armağanşâh, Mübârizü'd-dîn Ertokuş tarafından yetiştirilmişti. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", **Bellekten**, XI/43, (1947), s.420.

⁴³ Pervâne Fahreddin Ebu Bekir ile Emîr-i dâd Nusret'in entrikalarından şikâyet eden Sâhib Şemseddin, büyük bir sıkıntı içinde ister istemez onların arzularının peşinden sürüklendiğini bu sebeple çocukluklarından beri terbiyesi altında yetişip büyüyen ve

dünyayı onun gözüyle gören emîrlerin dostluğundan bu uğursuzların ihaneti ve hilesi yüzünden mahrum kaldığını söylemektedir (İbn Bîbî, s.560.).

⁴⁴ İbn Bîbî, Emîr Seyfû’-d-dîn Çalış b. İshak’ın, Celâlû’-d-dîn Karatay’ın “eğitim ve terbiyesinden” geçtiğini kaydetmiştir (İbn Bîbî, s.668.). Bunun dışında büyük emîrlerin tasfiyesinden sonra başıboş kalan gulâmlardan bir kısmının da Celâlû’-d-dîn Karatay’ın gözetimine verildiği bilinmektedir. Ayrıca bkz., Turan, “Celâlû’-d-dîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s.19.

⁴⁵ Mesela bir yerde “Ey emîrlerin efendisi, saltanat sürenlerin en şerefli. (Bütün köleler) senin babaları olmanı arzulamadılar mı?” denmektedir (İbn Bîbî, s.634.).

⁴⁶ Memlûklerde “baba” tabirinin iki farklı kullanımı vardır. Bunlardan ilkinde “taşhâne”de rastlanır. Efendisinin elbise, eşya vesairesini temizleyen müşfik “baba”ya benzetilen taşhâne reisi ve hademelerine saygı ifadesi olarak bu tabir kullanılmıştır (el-Kalkaşandî, IV/10.; Aşûr, a.g.e., s.412.; Mahmud Nedim Ahmed Fehim, s.200-201.; Uzunçarşılı, **Medhal**, s.344.) Diğer kullanımı ise memlûk/gulâm ile efendi (üstâz/üstâd) ilişkisinin baba-evlat bağıyla özdeşleştirilmiş olması münasebetiyledir (Robert Irwin, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate**, s.89.; Ayalon, “Mamluk Army I”, s.207.; Linda S. Northrup, **From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998., s.185-186.; Reuven Amitai, “The Mamluk Institution, or One Thousand Years of Military Slavery in the Islamic World”, s.62.